

МУГАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИҶ

ISSN 2181-7138

№ 5 2017 жыл

Илимий-методикалық журнал

Редактор:
А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ
Нафмет АЙЫМБЕТОВ
Өсербай ӘЛЕҶОВ
Қадирбай БЕКТУРДИЕВ
Рисбой ДЖУРАЕВ
Асқар ДЖУМАШЕВ
Муратбай ЖУМАНОВ
Кеңесбай СЕЙДУЛЛАЕВ
Қуўанышбай ОРАЗЫМБЕТОВ
Бахамдулла НУРАБУЛЛАЕВ
Жаңабай ИСАКОВ

Шөлкемлестириўшилер:
*Қарақалпақстан Республикасы
Халық билимлендириў
Министрлиги, ӨЗПИИИ
Қарақалпақстан филиалы*

Өзбекстан Республикасы
Министрлер Кабинети
жанындағы Жоқарғы
Аттестация Комиссиясы
Президиумының 25.10.2007
жыл (№138) қарары менен
дизимге алынды

Қарақалпақстан Баспа сөз хәм
хабар агентлиги тәрәпинен 2007-
жылы 5-мартта дизимге алынды
№ОА-044-санлы гуўалық
берилген.

Мәнзил: Нөкис қаласы,
Ерназар Алакөз көшеси №54
Тел.: 224-23-00
e-mail: uzniipnkkf@umail.uz,
mugallim-pednauk@umail.uz
www.mugallim-uzliksiz-bilim.uz

Журналға келген мақалаларға жуўап қайтарылмайды, журналда әсәрияланған мақалалардан алынған үзиндилер «Мугаллим хәм үзликсиз билимлендириў» журналынан алынды, деп көрсетилиўи шәрт. Журналға 5-6 бет көлеминдеги материаллар еки интервалда TIMES NEW ROMAN шрифтинде электрон версиясы менен бирге қабыл етиледі. Мақалада келтирилген мағлыўматларға автор жуўапкер.

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

Seytmuratov S. Toliq tórt tóbelik aniqlamasinan paydalanıp tegisliktegi ayırım geometriyalıq figuralardı jasaw	107
Шаназарова Ш. Оқыў сапасын асырыўда документ камерадан пайдаланыў	108
Ибраймов А. Е. Физика ва астрономия ўқитиш методикасини замонавий ёндашувлар асосида такомиллаштириш технологиялари	112
Ибрагимова О. Ўқувчи-ёшларнинг интернет тармоқлардан нотўғри фойдаланишининг салбий оқибатлари	115
Махкамова М.У. Талабаларда ахборот хавфсизлиги маданиятини шакллантириш	118

БАСЛАЎЫШ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

Қосаева Г. Баслаўыш тәлим мәмлекетлик билимлендириў стандартларын жетилиштириў мәселелери	125
Максетова А. Baslawish bilimlendiriwde zamanago y pedagogikalı'q texnologiyalardi' ha'm innovatsiyalardi qollani'w ma'selesi	129
Жумашева Г.Х., Утемуратова Г. Формированию навыков и умений общения на каракалпакском языке в начальных классах с русским языком обучения	131
Жумашева Г.Х., Perdebaeva M. Baslawish klass oqiwshilari menen dosliq qatnasti qa'liplestiriw jollari	135
Сайтбекова С. Значение детских игр в начальном образовании	139

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ҲӘМ СПОРТ

Мырзамбетов П., Даўлетбаев А. Спорт машғулотларининг мақсади, вазифалари, воситалари, усул ва тамойиллари	142
Мырзамбетов П., Қунызов Х. Талабаларни жисмоний тайёрлашда спорт машғулоту усулларининг аҳамияти	146
Rahimov Sh., Burhonova N. Kundalik charchoqni yengishda yoga mashg'ulotlarining ahamiyati	151
Rahimov Sh. Yusupov X. Yurak qon-tomir kasalliklarida jismoniy tarbiyani qo'llash	153
Нурьшов Д.Е. Контроль соревновательной деятельности в борьбе	155
Кошбахтиев И.А., Кочкаров А.А. Средства мониторинга физического состояния студентов в процессе физического воспитания	157

БАСЛАЎЫШ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

БАСЛАЎЫШ ТӘЛИМ МӘМЛЕКЕТЛИК БИЛИМЛЕНДИРИЎ СТАНДАРТЛАРЫН ЖЕТИЛИСТИРИЎ МӘСЕЛЕЛЕРИ

Қосаева Г.

Әжинияз атындағы НМПИ магистранты

Таянч сўзлар: давлат таълим стандартлари, ўқув дастури, интеграция, таълим, шакллантириш, дарслик, бошланғич таълим.

Ключевые слова: государственные образовательные стандарты, образовательные программы, интеграция, образование, формирование, учебники, начальное образование.

Key words: state educational standards, educational programs, integration, education, formation, textbooks, primary education.

Кадрлар таярлау миллий бағдарламасында баслауыш билим бериу баскышы тийкаргы орынлардың бирин ийелейди. Себеби, бул баскышта балаларда илимий түсиниклерди, дунья карасты қалипестириу әмелге асырылады. Инсанның раўажланыуының бул баскышында билим алыуға болған қызығыушылығы, интасы қалиплесип атырған дәуир болып есапланады. Кадрлар таярлау миллий бағдарламасы хәм Билимлендириу ҳаққындағы Нызам түпкиликли реформаларды әмелге асырыуда ҳуқықый жақтан тийкар болып хызмет етеди. Соның ушында тәлимнің бул баскышында тыянақлы билим бериу қолайлы болады. Хәзирги ўақытта Кадрлар таярлаудың миллий бағдарламасын әмелге асырыудың характерли белгилеринен бири - бул билимлендириу, илим хәм ислеп шығарыуды интеграциялау болып табылады. Олар бир пүтин система болып қалиплеспекте.

Интеграциялау билимлендириу тарауында да максетке муўапық түрде әмелге асырылмақта. Интеграция - деген сөздің мағанасы «бир пүтин етип бирлестириу, бир пүтин халға келтириу» дегенди билдиреди. (Русша - өзбекше сөзлик). Ташкент-1983.ж. 1-том, 94-бет.

Баслауыш билим бериудің баслы максети - балалардың ҳақыйқый хәр тәреплеме раўажланған адам болып қалиплесиуин тәмийинлеу. Усыған байланыслы усынылып отырған баслауыш билим бериу системасы хәзирге шекем қолланылып келген предметди оқытуға тийкарланған баслауыш билим бериуден интеграл тийкарындағы баслауыш билим бериудің артықмашылығын көрсетеди. Нәзерде тутылып атырған баслауыш билим бериу жәмийеттиң раўажланыуы менен бирге қалиплесип жетилисетуғын билим бериу жәмийеттиң раўажланыуы менен бирге қалиплесип жетилисетуғын билим бериу теориясына сүйенеди хәм белгили избе-из дәрежеде раўажландырылады және жеке адамның жәмийет талапларына сәйкес өсип барыуын тәмийинлейди.

Жас әуладты кәмил инсан етип тәрбиялап жетилистириуде миллий қәдириятлардың айырықша әҳмийети бар екенлигине итибар қаратылды. Миллий қәдириятлар халықтың неше-неше әсирлер дауамында топлаған материаллар, мәдений, руўхый мийрасларын

қамтып алады. Халықтың өтмиши, арзыуы - әрманлары, үрп-әдетлери, мәдениаты, тарийхы оның менен өмир бойы бирге жасап киятырған халық дөретиушилигинде өз сәулелениуин тапқан болады. Сонлықтан өзлигин қайта тиклеуде халық дөретиушилиги үлкен әхмийетке ийе болып отыр. Халық дөретиушилигиниң үлгилерин тәлим-тәрбия беріуде қолланыу бүгинги күндеги актуаль ұазыйпалардан есапланады.

Мектеп сабақлықларын жазыуда, яғный олардың мазмунында тәлим-тәрбиялық оқыу материалларының үзликсиз түрде берилиуи, сабақлықлардың интеграциясына үлкен итибар беріу керек. Хәзирги ұақытта интегратив сабақлықлар жаратыу актуаль мәселелерден саналады. Интеграция халық билимлендириу тарауында әмелге асырылмақта. Солай екен, хәр бир сабақлықты жаратыуда бул мәселелерге үлкен итибар берилиуи зәрүр. Пәнлерди интеграциялау - бул сәйкес пәнлердиң бир жерге топлап оқытылыуы болып табылады.

Баслауыш тәлимди интеграциялау мәселеси де хәзирги күнде жүдә керекли. Өйткени, келешек әуладқа билим беріу, яғный олардың санасында системалы илимий түсиниклерди қәлиплестириу басқышы усы жерден басланады.

Улыума тәлимниң биринши басқышы болған басланғыш билим беріу баланы пикирлеуге, ойлауға, өз пикирин айтыуға хәм жуумақ шығарыуға, сауатландырыу тийкарында беккем рауажланыуын тәмийинлеуге хызмет етеди.

Басланғыш тәлим Мәмлекетлик стандарты оқыу пәнлери бойынша емес, билим тараулары, жәмийет талаплары бойынша белгилениуи тийис. Билимлендириу тараулары бойынша стандарт көрсеткишлер баслауыш мектепниң әмелий оқыу пәнлериниң мазмунына тийкарланып ғана қоймастан балалардың жас хәм рауажланыу өзгешеликлерин, талап хәм имкәниятларынан келип шыққан түринде жәмийетлик талапқа билим мазмунының көлемин шегаралау, билим бөлимлерин интеграциялау имкәниятларын береді.

Ана тили тәлими балалардың еситиу, көриу, сезиу, ойлау қәбилетлерин кеңейтиуге, оларда еркин пикирлей алыу, басқалардың пикирин аңлауға өз пикирлерин ауыз-еки хәм жазба рәуиште еркин баян ете алыуға хәм де жәмийет ағзалары менен еркин қатнаста бола алатуғын көнликпе хәм билимлерин рауажландырыуға хызмет қылады. Бул орында ана тили тәлимине оқыу пәни емес, бәлким пүтин дүзимин улыумаластырыушы тәлим стандарты көрсеткишлери баланың пикирин сауатлы логикалық ойлауға, излениуге, есапқа алған жағдайда баян ете алыуға үйретиу көз қарасынан белгиленеди. Басланғыш тәлим басқышында оқыушылардың ана тили тәлими тарауы бойынша таярлық дәрежесине қойылатуғын минимал талаптар төмендеги стандарт өлшеуи арқалы сәулеленеди.

Пикирди жазба түрде баян етиу қәбилети қурамалы процесс болып ана тили тәлимниң мақсети сол көрсеткишлерде иске асырылады. Оқыушы тәрәпинен дүзилген текстте сәулеленеди.

- Пикирди логикалық избе-изликте сүүретлеп көрсетиу.
- Пикирлеу темасының қурамалылығының дәрежеси (әпиуайы, қурамалы, жыйнақлы, конкрет, абстракт хәм т.б.) баҳасы.
- Темада тилдиң сәулелениу қуралларынан пайдаланыу дәрежеси, имлалық жазба сауатлылық.

Муғаллимниң сөйлеу, түсиндириу методы ең бир жеделли методлардан болып, ол сабақтың барлық басқышында қолланып отырылады. Баслауыш класс оқыушыларының тәжирийбеси менен билимниң жеткиликсиз болыуына байланыслы муғаллим хәр бир исти оқыушылардың тәжирийбесине жетерли етип түсиндирип барыуға туура келеди. Түсиндириу методы сабақтың мақсетине байланыслы хәр қыйлы түрде қолланылыуы мүмкин. Мәселен: Хабарлау - бунда муғаллим белгили бир түсиник бойынша хабарлайды. Мәселен: «Меншикли» атлықлар барлық орында бас хәрип пенен жазылады».

«Сорау гәптиң кейнине сорау белгиси қойылады», хәм т.б. Бул жағдайда муғаллимнің түсиндириуи айырықша орын тутады. Бунда муғаллим тилди анализ етиу, қағыйданы өзи тәрәпинен шығару, соларды қолланыу жолларын көрсетиу, дәлиллеу, булардың барлығын көрсетпелилик, мысаллар арқалы жаңа түсиниклерге қарай алып бару жолы менен исенимлі түрде түсиндиреди. Бул методтың қолайлылығы сонда, олда болса, билим менен көнлигиу көрсетпелилик пенен тығыз байланыста алып барылады.

Оқыушы муғаллимнің түсиндириуин тыңлайды, қадағалайды, көреді, муғаллимнің көрсеткен үлгилери бойынша пикир жүргизеди, дәлиллеу жолларын қәстерлейді. Бул жағдайлар оқыушының белгилі бір түсиникке саналы келиуіне алып келеді. Муғаллимнің пикиринде, сөзинде екилик болмау, теманың мақсети анық ұазыйпа белгилі болып оқыушының ел бойынша қабыл етиуіне, избе-изликке салыуына, қадағалауына, кейин ала қоллана билиуіне қолайлы болып барыуына муғаллим ғамхорлық жасауы тийис.

Муғаллимнің материалды сөйлеп түсиндириуи 5-7 минуттан аспауы тийис, себеби баслауыш класстың оқыушылары абстракт грамматикалық түсиниклерди узақ тыңлай алмайды. Сонлықтан, оқыушыларға түсиндириуи узаққа созбай, ал оқыушылардың ойлауына, ислеуіне қолайлы етип түсиндире билиу олардың исшенлигин келтирип шығаруға жағдай жасап беруі - түсиндириу методының баслы шәрти.

Мектеп жұмысларының талабына сәйкес, оқытудың сапасын арттыруы ұазыйпасы қойылып отырғанда, педагогика алдына және де уллы ұазыйпа - оқытуда қолланылатуғын соған сәйкес, жеделли методлары усыныу қойылып отыр, хәзирги жасларды оқытудың хәм тәрбиялаудың қыйын ұазыйпаларын табыссыз шешуі муғаллимге байланыссыз. Мектептің мақсети – хәр тәрәплеме раўажланған жасларды оқытып, тәрбиялап шығарудан ибарат. Муғаллим метод таңлауда, оны қолланыуда алдымыздағы усы мақсет пенен ұазыйпаларды нәзерде тута отырып таңлаудан ибарат. Қолланыуын тапсаң хәр бир оқыту методына да жан енеди. Оқытудың нәтийжели болыуының гилти де усында.

Хәзирги дәуирде баслауыш класстарда ана тилин оқытуда қолланылып киятырған хәм қолланыуға тийисли методлар төмендегилер: муғаллимнің сөйлеуін (түсиндириуи, гүрриң, өз бетинше ислеу, сабақлық пенен ислесиу, көрсетпелилик методлар менен избе-из бирге оқыту менен оқыудың барысында оқыушылардың логикалық искерлигин иске қосыушы - аналитикалық, синтетикалық, индуктив, дедуктив методлар болып есапланады.

1. Баслауыш класста үйренилетуғын тил қубылысының өтилиуге тийисли тарауын үйренуіге қолайлылығы менен үйлесимлиги, ямаса оқытудың принципі менен методтың сәйкес келиуі.
2. Дидактикалық принциптердің күн талабына сәйкес келиуі.
3. Класста оқытуғын балалардың мүмкиншилигине (жасы, психологиялық өзгешеликлерине, таярлығына, билимине, класс өзгешеликлерине) сәйкес келиуішиги:
4. Қолланыуға тийисли методтың объективлиги (билимине, класс өзгешеликлерине сәйкес келиуішиги.
5. Муғаллимнің өзинің мүмкиншилигине (тәжирийбесине, теориялық, әмелий таярлығына, жеке өзгешелигине қолайлылығы. Және де оқытудың барысында методтың қолланыудың барысында муғаллимнің алдына хәр қыйлы күтпеген жағдайлар ушырасып қалуы (өтилген тема үстинде сорау жууап өткеруі барысында оқыушылардың таярланып келмегенлиги анықланады).

Соның нәтийжесинде, бул жағдайды пайдаланыу ушын қолайлап келген гүррин методды қолланыуға болмай қалады да, ал енди түсиндириу методды менен ислесип кетиуге туура келеди.

Баслауыш класс муғаллимлериниң тийкарғы ўазыйпаларының бири сабақтан тыс оқыўды әмелге асырыўда жүдә керекли тәрбиялық ислерди өз ишине алып, баланың келешекти түсиниўге, оған тийкар салыўға бағдарланған режени талап етеди.

Хәр бир жас әўлад мектеп басағасына келген күннен баслап тек билим, илим, тәрбия сырларын үйретип қоймастан өз устазларының жан дүньясынан көплеген жақсы қәсийетлерди де алып тәрбияланып барады. Өмир, тәбият, инсан тәғдири, жақсы менен жаманды, дос пенен душпанды, Ұатан еркинлиги ҳаққындағы түсиниклерди баслауыш класслардағы сабақтан тыс оқыўдағы еркин темалар, сәўбетлесиў, гүрринлесиў арқалы оқыўшы өз бойына синдире алады. Шәкирт билим берген устазына еликлегиш болады. Жас әўладтың келешек өмирине көз тасласақ, түсинген адамға муғаллимниң өмир ағымына қосар үлеси шексиз.

Оқытыў дәўиринде хәр қандай қыйыншылықларды өз ишине алады. Әсиресе баслауыш классларда: Мине, бул ислерди жеке асырыў ушын биз устазларға берилген 45-минутлық сабақ ўақты азлық өтетугынлығы белгили. Баслауыш класс муғаллими балаға жетерли дәрежеде дәўир талабына сай билимлерди жеткерий ушын түрли ис усылларын ойлап, изленип үйренип барыўы тийис.

Уллы педагог В.А.Сухомлинский «Класстан тыс жұмыслар болмағанда сабақлықларды оқыў, қуры ядлап алыўға айланған болар еди» - деп көрсетеди.

Хәзирги күнде сабақтың хәр түрли формалары менен билим сырлары биренил-мекте. Мысалы: Ойын формасы, жарыс формасы, сораў - жуўаплар, саяхат сабақлар баланың ақыллылық дәрежеси, ой-санасы ойын ойнаў яки өз көзи менен көрип муғаллимниң анализлеп бериўи арқалы өсип раўажланады.

Класстан тыс жұмысларды шөлкемлестириў муғаллимниң өз бетинше көп, терең излениўшиликти талап етеди. Дәўир талабына сай класстан тыс жұмысларды шебер шөлкемлестириў арқалы хәр бир муғаллим тәжирийбе топлаўы сөзсиз. Бул машқала көбирек республикамыз районларында хәм аўыллық мектептерде жийи гезлеседи.

Басқа да балалардың өй - өрисин раўажландырыўға байланыслы хәзирги күнде бала психологиясына сай сабақ материалларына байланыслы ойындар шөлкемлестириў жаңа тема түсинигин кеңнен қабыллаўына тийкар болады.

Билим тийкары - баслауышта дейди халқымыз. Усы бахалы пикирди басшылыққа ала отырып келешек жасларды билимли итибарлы, әдеп-икрамлы, өз Ұатанын сүйиўши келешегимизди мәнили рәўиште даўам ететугын инсанларды тәрбиялаў керек. Оқытыўшы сабақ процессинде оқыўшы менен демократиялық қатнаста болыўы лазым. Бунда оқыўшы менен мүнәсийбетлер өз-ара дослық, хұрмет-иззет тийкарында әмелге асырылып отырылады. Қатнасықтың бул - түри хәзирги заман талапларына толық жуўап береді. Булардың барлығы бизиң жәмийетимиздиң еркин-демократиялық халда қурылыўына өзиниң жәрдемин тийгизеди.

Әдебиятлар:

1. Ж.Қайырбаев. Биринши класста саўат ашыў дәўири. Нөкис, Билим.1998.
- 2.Қ.Қосназаров, А.Пазылов, А.Тилегенов Педагогика . Нөкис, Билим, 2009.
3. А.Тилегенов, Г.Жумамуратова, Н.Бекниязова. Баслауыш тәлимде ана тили хәм оқыў пәнлерин жетилистириў жоллары. Н., 2004.ж.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада бошланғич тағлим стандартларини такомиллаштириш масалалари тахлил қилинади.

РЕЗЮМЕ

В этой статье анализируются вопросы совершенствования стандартов начального образования.

SUMMARY

This article analyzes the issues of improving the standards of primary education.